

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 334.78(4)(18/19

Верес О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ: СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.

В статті розглядаються основні прогресивні форми зародження та розвитку кооперації в країнах Центральної Європи середини ХІХ – поч. ХХ ст.

***Ключові слова:** кредитна кооперація, ощадно-кредитні товариства, кооперативна спілка, “народні банки” Г. Шульце-Деліча, райффайзенівські “народні каси”, трук-система.*

Останнім часом спостерігається обґрунтоване зростання уваги до потенціалу кооперації у вирішенні комплексу соціальних та економічних проблем, породжених ринковими трансформаціями останніх років у галузі сільського господарства. Особливо це стосується аграрних територій, оскільки і українське селянство, і сільськогосподарське виробництво зазнало найбільших деформацій упродовж тоталітарної доби вітчизняної історії. У зв'язку з цим актуальним є вивчення та критичне осмислення історичного досвіду зарубіжних країн, з'ясування передумов їх більш або менш успішного просування у вирішенні проблем, пов'язаних із суспільними трансформаціями останніх років. Світовий досвід підтвердив успішність та результативність кредитної кооперації селян-власників, найяскравішим підтвердженням чому є входження фінансового центру німецької кредитної кооперації – банку Райффайзен до когорти провідних банківських установ. Для подолання негативних наслідків політики компартійного режиму та прискорення європейської інтеграції нашого суспільства необхідним є з'ясування та співставлення традицій взаємин між кооперативним рухом як важливим інститутом громадянського суспільства і політичними силами інших країн.

Історія зародження та розвитку європейської кооперації активно аналізувалась наприкінці ХІХ – у першій чверті ХХ ст. У цей час вийшло кілька праць, автори яких здебільшого були активними учасниками

європейського кооперативного руху. Серед них ґрунтовні праці та аналітичні розвідки: А. Анциферова, С. Бородаєвського, В. Тотоміанца, М. Туган-Бара-новського та ін. Натомість, у радянській історіографії проблеми розвитку зарубіжної кооперації так і не стали предметом спеціального історичного дослідження. Певне коригування оцінок зарубіжної, “капіталістичної” кооперації стало можливим лише у зв’язку із частковою лібералізацією радянського режиму в 50-х роках ХХ століття. Проте, її історія висвітлювалась виключно в навчальних посібниках для студентів економічних вузів, серед яких варто відзначити праці М. Первушина, В. Глазкова, Б. Хвостова, І. Макаренка, О. Крашенінікова. Серед сучасних українських дослідників можемо назвати праці О. Крапівіна, Л. Файна, В. Кабанова. Слід відзначити кілька праць українських дослідників М. Журби та О. Крамара.

Промислова революція, накопичення капіталу та синхронне погіршення життєвих умов широких верств населення європейських країн спровокували потужні революційні потрясіння, дали привід назвати ХІХ ст. “віком революцій”.

Загострення суперечностей між окремими соціальними групами європейського соціуму та пошук шляхів його можливого вирішення виявились у центрі уваги громадських та політичних діячів того часу. Частина з них шукали можливості подолання існуючих суперечностей шляхом “гуманізації” існуючих соціально-економічних відносин, повернення суспільства до засад моральності та духовності, котрі на їх думку, руйнувалися молодим капіталістичним суспільством. Інші обґрунтовували невідворотність та шукали можливості зміни несправедливого суспільного ладу новим – соціалістичним або комуністичним.

Поняття кооперації увійшло до ужитку з середини ХІХ століття, коли ідея кооперації і форми кооперативної організації отримали велику популярність в країнах Європи. Основоположниками кооперативної філософії вважаються Роберт Оуен, Шарль Фур’є, Луї Блан. Вони пояснювали економічні переваги кооперації як господарської форми і вважали її організацією майбутнього, позбавленою протиріч і недоліків світу капіталістичної конкуренції. Піонерами кооперації стали ткачі англійського міста Рочдейл, що створили в 1844 році споживчий кооператив, члени якого могли в кооперативному магазині купувати товари за “справедливими цінами” і отримувати долю прибутку пропорційно сумі зроблених покупок.

До кінця ХІХ – початку ХХ ст. країнами Європи поширилися різні форми міської та сільської кооперації: споживча, кредитна, інтегральна сільськогосподарська, житлова тощо.

Промислове піднесення, що тривало в Англії у середині ХІХ ст. зумовило різке збільшення чисельності фабричних робітників, змінило їх

співвідношення із ремісничим населенням країни та визначило переважно робітничий шлях подальшого розвитку британської споживчої кооперації. Головним стимулом до поширення споживчої кооперації спочатку було прагнення подолати “трук-систему”. Згідно з нею роботодавці виплачували заробітну платню не грошима, а чеками за які у їх же крамницях робітники змушені були купувати товари невисокої якості за значно завищеними (на 20-30%) порівняно з ринковими цінами [2, с. 24]. Зростання чисельності споживчих кооперативів сприяли появі спочатку територіальних, а потім і національних об'єднань. Так, у 1863 р. було створено “Кооперативне промислове та ощадне товариство для гуртових закупівель Півночі Англії”. За десять років воно перетворилось на загальнонаціональне “Англійське товариство оптових закупівель” [3, с. 46-49; 51-52; 86-88]. До початку 70-х років XIX ст. на території Великої Британії виникло кілька кооперативних центрів – Кооперативне страхове товариство, Шотландське товариство гуртових закупівель, Кооперативний центральний банк. Консолідація сприяла пришвидшенню темпів розвитку кооперативного руху країни. Якщо у 1872 р. серед жителів Англії та Уельсу кооперовано було уже 1,2%, а Шотландії – 1,1%, то у 1889 р. ці показники зросли відповідно до 2,8 та 3,8%, а станом на 1914 р. досягли – 5,7 та 8,6% [3, с. 126].

Зазначені процеси завершилися наприкінці XIX ст. перетворенням кооперативного руху із потужної соціально-економічної сили на організацію із розлогими громадсько-політичними та культурно-освітніми функціями. Координатором неторговельної діяльності британської кооперації стала “Кооперативна спілка”, яка поступово сформувала мережу комітетів спеціалізованих на окремих ділянках роботи: освітній, видавничій, пропагандистській, виставковій. Британська споживча кооперація до кінця XIX ст. стала зразком для решти європейських країн [4, с. 187]. Щораз активнішою ставала позиція британського кооперативного руху в громадсько-політичному житті, формуванні економічної політики держави. Зокрема кооперативні організації засудили так звану потогінну систему організації праці та відмовились від закупівлі товарів у відповідних підприємців. У 1903 р. кооперативні центри виступили проти збільшення мит на імпорт харчових продуктів, а у 1909 р. підтримали соціалізацію бюджету, якій протидіяла палата лордів [2, с. 121-123].

У зв'язку із більш пізнім початком індустріалізації споживча кооперація у Франції, Німеччині та інших країнах Західної Європи набула специфічних форм. Це насамперед стосувалося її соціального складу. На відміну від англійської споживчої кооперації, серед членів якої уже з середини XIX ст. домінувало робітництво, у Німеччині, і особливо у Франції її поширення було пов'язане насамперед із дрібновласницькими верствами міста. Це зумовлювалося особливою гостротою питання про майбутнє чисельного

ремісничого населення, котре в процесі концентрації промислового виробництва втрачало шанси на подальше існування. Під впливом успіхів британського кооперативного руху та з огляду на його стабілізуючу роль у суспільно-політичному житті Великої Британії, уряд Франції пом'якшив своє ставлення до кооперативних ініціатив власної громадськості. Закон про кооперацію, що з'явився 1867 р. відкрив можливість розвитку споживчого руху в країні. Проте, навіть станом на початок ХХ ст. французька споживча кооперація значно поступалася англійській та німецькій. Чисельність її членів лише наближалася до 1 млн. осіб [5, с. 46-48].

Однією з важливих умов виникнення кооперативів з'явився розвиток кредитно-банківської системи. Родоначальниками створення такої системи стали німецькі політичні діячі і економісти. Герман Шульце-Деліч (1808–1883) і громадський діяч Фрідріх Вільгельм Райффайзен (1818–1888). Кожен з них виступив зі своєю теорією кредитної кооперації. Перший розробляв свою теорію переважно для міського ремісничого населення, другий – для сільського.

Протягом першої третини ХІХ ст. в Німеччині тривав процес витіснення дрібного ремісничого виробництва, яке не витримувало конкуренції із фабричним. Пауперизація та пролетаризація міського населення, що супроводжували цей процес, збільшували соціальну напругу у суспільстві та викликали корозію традиційних моральних цінностей. За умов пошуку шляхів виходу із цієї складної соціальної ситуації німецька суспільна думка витворила не лише теорію марксизму із її невідворотністю класової боротьби, а й певні теорії, спрямовані на подолання або принаймні пом'якшення соціальних суперечностей, шляхом кооперування дрібних виробників-ремісників, обмеження посередництва приватної торгівлі. Оскільки оуенівський шлях створення закритих общин себе не виправдав, німецьким мислителям доводилось шукати більш оптимальних форм переходу до них дрібновласницьких верств німецького суспільства, а саме – до кооперативного ладу. Засновником німецької міської кредитної кооперації і став Г. Шульце-Деліч, який пропонував рухатися до створення виробничих артілей шляхом розвитку кооперативного кредитування. До вибору саме такого шляху розвитку кооперації ремісничих верств німецького міста Шульце-Деліча підвів системний дефіцит фінансових ресурсів для закупівлі сировини та продуктів харчування, що відчувався у відповідних колах суспільства, особливо після голодних 1847–1848 рр. [7, с. 377-380].

Г. Шульце виходив з того, що збіднілі міщани мають допомогти собі самі. До відповідного висновку його підвів попередній досвід благодійної діяльності серед незаможних верств. Будь-яка безоплатна допомога проїдалася упродовж нетривалого часу, а кредит на вигідних, не кабальних умовах, мав підштовхнути його отримувачів до ефективного використання

отриманих коштів. Дрібновласницькі верстви німецького міста, котрі не могли отримати доступу до банківських кредитів виявилися ідеальним середовищем для поширення запропонованої ним форми кооперування. У 1859 р. з ініціативи Шульце-Деліча було скликано перший конгрес, створених згідно із запропонованими ним принципами, кредитних товариств у м. Веймарі, на якому було обрано центральне правління. У 1861 р. Г. Шульце став секретарем “Загальнонімецької спілки товариств” кредитної кооперації та був обраним до пруського ландтагу, де виступив одним із ініціаторів ухвалення першого кооперативного закону 1867 р. [8, с. 68-69]. Загальна Спілка (Шульце-Деліча) налічувала станом на 1907 р. 956 кредитно-ощадних товариств (“народних банків”), які налічували близько 600 тис. членів, до Спілки продовжували входити 252 тис. членів споживчих товариств із переважно дрібновласницьким соціальним складом, 137 будівельних товариств [9, с. 671]. У такий спосіб на відміну від Великої Британії, кооперативний рух якої став уже наприкінці ХІХ ст. класичним варіантом споживчої кооперації міського населення, Німеччина завдяки впровадженню системи так званих народних банків Г. Шульце-Деліча, в останній третині ХІХ ст. перетворилась на країну класичної кредитної кооперації міського населення, досвід якої переймався рештою країн Центральної та Південно-Східної Європи, де дрібновласницькі верстви становили значну частку міського населення.

Процеси випереджаючої індустріалізації та супровідної їй урбанізації німецького суспільства, котрі перетворили переважно аграрну країну 50-60-х років ХІХ ст. на провідну промислову державу Європи напередодні Першої світової війни, сприяли посиленню ролі німецької споживчої кооперації у загальноєвропейській. Проте, чисельність залученого ними населення продовжувала значно поступатися сільській кредитній кооперації та становила менше третини усіх кооперованих жителів Німеччини [6, с. 14-16].

Попри наявність ключової спільної риси – покликання стати формою самоорганізації та стабілізації суспільства, вони мали суттєві відмінності, зумовлені соціальним середовищем їх застосування. Якщо райффайзенівські товариства виключали можливість залучення членів – не селян, то шульце-делічевські кооперативи ґрунтувались на залученні широких верств дрібновласницького населення як міста, так і села. Райффайзенівські товариства, порівняно із шульце-делічевськими, були більш компактними, зазвичай складаючись із кількох десятків членів, котрі належали до однієї парафії. Вагомий вплив на масштаби кооперативів мав і принцип оплати праці його керівництва. Якщо у локальних товариствах Райффайзена керівництво працювало на громадських засадах, то в значно більших Шульце-Деліча потребувало оплати праці [10, с. 21-22].

Товариства Райффайзена були більш демократичними. В них не

існувало вступних внесків, його члени не могли концентрувати в своїх руках паї, оскільки останні передавати будь-кому було заборонено. Водночас, товариства Райффайзена були більш кооперативно замкнутими, їх члени не мали права ані надавати позику не членам, ані брати позику у лихварів. Товариства ж Шульце-Деліча, навпаки, були зорієнтовані насамперед на отримання прибутку його членами. Вони могли придбати паї у будь-якому іншому товаристві або вкласти гроші до банку, отримували суттєвий дивіденд на власні пайові внески. Водночас "народні банки" Шульце-Деліча були переважно товариствами з обмеженою відповідальністю членів за зобов'язання кооперативу, тоді як народні каси Райффайзена в обов'язковому порядку вимагали від своїх членів необмеженої відповідальності усім власним майном [11, с. 22-23]. Відсутність пайових внесків у райффай-зенівських товариствах обумовлювалася тим, що членами кооперативів були переважно бідні селяни, що не мали можливості здійснювати ці внески. Як правило, сільський кредитний кооператив при його організації отримував деякий капітал для початку своєї діяльності на добродійних засадах (від місцевих багатіїв, муніципальних органів, церкви та ін.), а потім основними джерелами його кредитних операцій ставали внески членів-пайовиків і позики як у приватних осіб, так і окремих організацій і установ, зокрема кооперативних спілок. Райффайзенівські кредитні товариства встановили у себе як обов'язкове правило створення неперворотного фонду, який не підлягав розподілу навіть при ліквідації товариства і використовувався для організації нових кооперативів [12, с. 42].

З огляду на власну замкнутість та насторожене ставлення до навколишнього світу райффайзенівські кооперативи прагнули розвивати додаткові напрями діяльності: збутову та закупівельну, позики ними видавалися на тривалі терміни (кілька років), тоді як "народні банки" Шульце-Деліча надавали перевагу короткостроковим кредитам [13, с. 23]. Для порівняння: на відміну від райффайзенівських, товариства Шульце-Деліча активно залучали зовнішній кредитний ресурс та кредитували всіх, у тому числі й "не членів", тоді як у народних касах ставилася обов'язкова вимога кредитувати виключно членів, а обсяг залученого ззовні фінансового ресурсу поступово зменшувався [14, с. 23]. При існуванні низького позичкового відсотку створення і накопичення неподільного фонду в райффай-зенівських товариствах були особливо складним завданням, тому кредитні товариства, окрім чисто кредитних (прийому внесків і видачі позик) здійснювали і торгово-посередницькі, власне банківські операції, що приносило їм значні додаткові прибутки. Окрім фінансової діяльності, товариства цього типу навчали членів принципам правильного збуту товарів, бухгалтерії, обліку, економіці [15, с. 71-72]. У цілому слід

відзначити, що позичкові каси Райффайзена суттєво обмежили негативний вплив лихварів на сільське господарство.

Спочатку розвиток райффайзенівських кредитних кооперативів у німецькому селі був повільним. Піком їх розвитку виявився кінець XIX – початок XX ст. За 15 років (1887-1902) їх чисельність зростає в 13 разів і сягнула 12000 [14, с. 1-2]. Вони становили станову основу селянської кооперації у країні. Загальний рівень кооперування населення сягнув 50% [11, с. 17-18]. Процес консолідації німецьких кредитних товариств у регіональні спілки завершився об'єднанням у Загальну спілку сільськогосподарських товариств Німеччини у 1883 р. (з 1903 р. – Імперська спілка сільськогосподарських товариств Німеччини) [17, с. 285-289]. Окрім організаційної консолідації сільськогосподарського кооперативного руху, побудованого за принципами Райффайзена в Німеччині наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулась консолідація в напрямі створення єдиної фінансової установи. У 1902 р. було створено Імперський кооперативний сільськогосподарський банк. Проте, його банкрутство у 1912 р. призвело до різкого загострення суперечностей та виходу зі складу Імперського союзу райффайзенівських ортодоксальних товариств [13, с. 292, 298-299].

Селянство становило поважну частку членів і у Загальній спілці промислових та господарчих товариств (Шульце-Деліча). Станом на кінець 1911 року до її складу входило 620,7 тис. спілчан. Серед них: сільські господарі – 26,6%; наймані працівники у сільському господарстві – 2,4%; ремісники – 22,8%; наймані робітники та підмайстри – 7%; торговці, – 10,3%; працівники вільних професій та держслужбовці – 7,5%; рантьє та пенсіонери – 8,7%; власники промислових підприємств – 3,9%. Таким чином, саме дрібновласницькі верстви німецького села та міста були основою кредитної кооперації Шульце-Деліча [18, с. 14]. Центром цієї гілки німецького кооперативного руху стала Загальна спілка німецьких промислових та господарчих товариств (Шульце-Деліча), до якої хоч і входили переважно кредитні кооперативи, проте прилягали близько 240 (на початок 1906 р.) споживчих товариств та більшість будівельних кооперативів країни [19, с. 230-231]. Слід відзначити, що попри успішність розвитку сільськогосподарської кооперації у Німеччині, її роль у країні поступово зменшувалась з огляду на швидку індустріалізацію та урбанізацію країни. Протягом 1871–1905 рр. населення імперії зросло з 40,8 до 60,8 млн. осіб, а сільське скоротилося із 26,2 до 25,8 млн., натомість майже у 2,5 рази зросла кількість міського населення, охопленого насамперед споживчою робітничою кооперацією. Частка зайнятих у сільському господарстві країни зменшилась до 30% та продовжувала скорочуватися [20, с. 108].

Таким чином, райффайзенівські кооперативи репрезентували агра-

ристські прагнення консервативного селянства, що знаходило своє відображення не лише у намаганні обмежити використання наданих ними кредитних коштів сільськогосподарськими потребами своїх членів, а й у їх закритості для иеселянських верств суспільства. Натомість ощадно-кредитні "народні банки" Шульце-Деліча поширились насамперед у середовищі тісно пов'язаних з ринком великих міст заможних селян. Останні прагнули з їх допомогою уникнути посередництва фінансового капіталу та в такий спосіб поліпшити власне матеріальне становище. Інтереси ж соціально-професійної групи, яку вони репрезентували (селянство) не відігравали у діяльності "народних банків" великого значення.

Напередодні Першої світової війни споживча кооперація Західної Європи, домінуючі позиції, в якій посідала англійська робітничка кооперація, перейшла до етапу концентрації. За умов зростання обороту та чисельності членів відбувається скорочення чисельності товариств внаслідок їх злиття. Консолідація кооперативного руху відбувається і в національному масштабі. Зокрема у Франції у 1913 р., внаслідок злиття двох центрів споживчої кооперації, утворилися єдині федерація та товариство оптових закупівель [110, с. 26-27]. Впродовж 80-90-х років XIX ст. слідом за Англією (1864) та Шотландією (1868) з'явилися товариства оптових закупівель у Данії (1884), Швейцарії (1892), Німеччині (1893) та Угорщині (1898). На початку XX ст. з'явилися відповідні товариства в Бельгії, Франції, Нідерландах, Австрії, Фінляндії, Росії та Норвегії. їх успішний розвиток виніс на розгляд міжнародного кооперативного руху створення Міжнародного товариства оптових закупівель [116, с. 335-336]. Розроблений в 1908 р. Міжнародним кооперативним Альянсом статут Міжнародної федерації оптових закупівель передбачав, що остання полегшить ділові стосунки між своїми членами та торгівлю товарами, що ними виробляються в міжнародному масштабі [149, с. 871-872]. У такий спосіб найпотужніша в світі британська споживча кооперація розраховувала уникнути посередництва торгівельного капіталу у міжнародному масштабі.

Поширення кооперації в середовищі сільського населення європейських країн відбувалося з одного боку шляхом принатурення до його специфічних умов споживчої кооперації, котра набувала водночас рис заготівельно-збутової (Данія, Швеція, Угорщина), або ощадно-кредитних товариств Шульце-Деліча, з іншого ж боку, шляхом розвитку специфічної сільськогосподарської кооперації за принципами Райффайзена, модифікованими до потреб кожної окремо взятої країни (Австро-Угорщина, Болгарія, Сербія, польські землі в складі Німецької імперії).

Отже, Зародження кооперативного руху в країнах Європи стало реакцією на негативні прояви капіталістичної еволюції. Розвиток кооперації розпочався у середовищі міського населення Англії, де провідну роль

відігравала її споживча форма. Натомість, генеза сільськогосподарської кооперації у її базовій та найбільш поширеній – кредитній – формі бере свій початок у Німеччині середини ХІХ ст. Переважна більшість середньозаможного селянства, менш пов'язаного із ринком великих міст та промислових районів, надавала перевагу корпоративно замкнутим кредитним касам Райффайзена. Натомість, ощадно-кредитні “народні банки” Шульце-Деліча основну увагу приділяли оптимізації фінансових результатів діяльності товариств. За умов постійного зростання попиту на продовольство з боку провідних промислових центрів Європи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в селянському середовищі кількох європейських країн набула поширення споживчо-збутова форма кооперування.

Використана література:

1. Історія кооперативного руху / [С. Г. Бабеико, В. Г. Галюк, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, С. М. Злупко]. – Львів : Ін-т українознавства НАН України, 1995. – 412 с.
2. Хейсин М. Потребительская кооперация в Великобритании / М. Хейсин. – Пг., 1917. – 140 с.
3. Уэбб Б. Кооперативное движение в Великобритании / Б. Уэбб. – Х. : Изд. Всероссийского центрального союза потребительских обществ, 1919. – 127 с.
4. Лежнев В. Рочдейлское общество и его основа цели / В. Лежнев. – Х. : Изд-во “Союз”, 1919. – 57 с.
5. Галушко К. Ю. “Третій шлях” хліборобів [Електронний ресурс] / К. Ю. Галушко. – Режим доступу : // www.lrc.org.ua/lipinsky/galushko2-ua6.html
6. Центральный Союз германских потребительских кооперативов в 1907 г. // Союз потребителей. – 1908. – № 1. – С. 14-16.
7. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М., 1919. – 512 с.
8. Гавриленко Ю. М. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї / Ю. М. Гавриленко / Мирослав Васильович Аліман [авт.-упоряд.], Юрій Миколайович Гавриленко [авт.-упоряд.]. – 2-е вид., перероб. та доп. – Донецьк : Проект, 2000. – 296 с.
9. Тотоміанц В. Конгресе “Всеобщего кооперативного союза” во Франкфурте на Майне / В. Тотоміанц // Союз потребителей. – 1908. – № 34. – С. 670-679.
10. Бородаевский С. В. Сельскохозяйственная кооперация в Германии / С. В. Бородаевский. – СПб. : Отделение Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах, 1908. – 120 с.
11. Попов Н. И. Теория кооперации / Н. И. Попов. – М. : Коопиздат, 1925. – 298 с.
12. Глазков В. В. Кредитная кооперация / В. В. Глазков, Б. Н. Хвостов. – М. : Центросоюз, 1974. – 224 с.
13. Бородаевський С. В. Історія кооперації / С. В. Бородаєвський. – Прага : Український громадський видавничий фонд, 1925. – 445 с.
14. Анцыферов А. Н. Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции / А. Н. Анцыферов. – Воронеж, 1907. – 517 с.
15. Гончаренко В. В. Кредитна кооперация: Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В. В. Гончаренко. – К. : Глобус, 1998. – 325 с.
16. Сельскохозяйственная кооперация. – М. : Наука, 1997. – 256 с.
17. Тотоміанц В. Кооперативная жизнь за границей / В. Тотоміанц // Кооперативная жизнь. – 1913. – № 3-4. – С. 14-16.
18. Объединенные кооперативы в Германии // Союз потребителей. – 1908. – № 12. – С. 230-231, 257-263.
19. Павленко Г. В. Аграрно-крестьянский вопрос и его особенности в Германии в период перехода от капитализма к империализму / Г. В. Павленко // Аграрно-крестьянский вопрос за рубежом в новое и новейшее время. – Казань, 1983. – С. 17-29.

References:

1. Istorii kooperativnogo rukhu / [S. H. Babeyko, V. H. Haliuk, S. D. Helei, Ya. A. Honcharuk, S. M. Zlupko]. – Lviv : In-t ukrainoznavstva NAN Ukrainy, 1995. – 412 s.
2. *Kheysin M.* Potrebitelskaya kooperatsiya v Velikobritanii / M. Kheysin. – Pg., 1917. – 140 s.
3. *Uebb B.* Kooperativnoe dvizhenie v Velikobritanii / B. Uebb. – X. : Izd. Vserossiyskogo tsentralnogo soyuza potrebitelskikh obshchestv, 1919. – 127 s.
4. *Lezhnev V.* Rochdeylskoe obshchestvo i ego osnova tseli / V. Lezhnev. – X. : Izd-vo “Soyuz”, 1919. – 57 s.
5. *Halushko K. Yu.* “Tretii shliakh” khliborobiv [Elektronnyi resurs] / K. Yu. Halushko. – Rezhym dostupu : // www.lrc.org.ua/lipinsky/galushko2-ua6.html
6. Tsentralnyy Soyuz germanskikh potrebitelskikh kooperativov v 1907 g. // Soyuz potrebiteley. – 1908. – № 1. – S. 14-16.
7. *Tugan-Baranovskiy M. I.* Sotsialnye osnovy kooperatsii / M. I. Tugan-Baranovskiy. – M., 1919. – 512 s.
8. *Havrylenko Yu. M.* Vydatni diiachi kooperativnogo rukhu ta yikh idei / Yu. M. Havrylenko / Myroslav Vasylovych Aliman [avt.-uporiad.], Yuriy Mykolaiovych Havrylenko [avt.-uporiad.]. – 2-e vyd., pererob. ta dop. – Donetsk : Proekt, 2000. – 296 s.
9. *Totomants V.* Kongrese “Vseobshchego kooperativnogo soyuza” vo Frankfurte na Mayne / V. Totomants // Soyuz potrebiteley. – 1908. – № 34. – S. 670-679.
10. *Borodaevskiy S. V.* Selskokhozyaystvennaya kooperatsiya v Germanii / S. V. Borodaevskiy. – SPb. : Otdelenie Komiteta o selskikh ssudo-sberegatelnykh i promyshlennykh tovarishchestvakh, 1908. – 120 s.
11. *Popov N. I.* Teoriya kooperatsii / N. I. Popov. – M. : Koopizdat, 1925. – 298 s.
12. *Glazkov V. V.* Kreditnaya kooperatsiya / V. V. Glazkov, B. N. Khvostov. – M. : Tsentrosoyuz, 1974. – 224 s.
13. *Borodaevskiy S. V.* Istorii kooperatsii / S. V. Borodaevskiy. – Praha : Ukrainskiy hromadskiy vydavnychiy fond, 1925. – 445 s.
14. *Antsyferov A. N.* Kooperatsiya v selskom khozyaystve Germanii i Frantsii / A. N. Antsyferov. – Voronezh, 1907. – 517 s.
15. *Honcharenko V. V.* Kredytna kooperatsiia: Formy ekonomichnoi samodopomohy silskoho i miskoho naselennia u sviti ta v Ukraini (teoriia, metodolohiia, praktyka) / V. V. Honcharenko. – K. : Hlobus, 1998. – 325 s.
16. Selskokhozyaystvennaya kooperatsiya. – M. : Nauka, 1997. – 256 s.
17. *Totomants V.* Kooperativnaya zhizn za granitse / V. Totomants // Kooperativnaya zhizn. – 1913. – № 3-4. – S. 14-16.
18. Obedinennye kooperativy v Germanii // Soyuz potrebiteley. – 1908. – № 12. – S. 230-231, 257-263.
19. *Pavlenko G. V.* Agrarno-krestyanskiy vopros i ego osobenosti v Germanii v period perekhoda ot kapitalizma k imperializmu / G. V. Pavlenko // Agrarno-krestyanskiy vopros za rubezhom v novoe i noveyshee vremya. – Kazan, 1983. – S. 17-29.

ВЕРЕС О. В. Особенности зарождения и развития европейского кооперативного движения: середина XIX – начало XX ст.

В статье рассматриваются основные прогрессивные формы зарождения и развития кооперации в странах Центральной Европы середины XIX – начала XX ст.

Ключевые слова: кредитная кооперация, сберегательно-кредитные общества, кооперативный союз, “народные банки” Г. Шульце-Делича. райффайзеновские “народные кассы”, трук-система.

VERES O. V. Features of origin and development of European co-operative motion: middle XIX is beginning of the XX item.

In the article a discusses the basic progressive forms of the origin and development of cooperation in the countries of Central. Europe of the middle of XIX and beginning of XX century.

Key words: credit cooperatives, savings and credit society, cooperative Union “people’s hanks”

G. Schidze-Delitzseh, raiffeisenstr "people's funds", Truk lagoon system.

УДК 93/99(4/9)“1918”

Гай-Нижник П. П.

ВИКРАДЕННЯ БАНКІРА А.ДОБРОГО В КВІТНІ 1918 РОКУ (реконструкція та аналіз подій)

Відтворюються події кінця квітня 1918 р., зокрема щодо справи викрадення таємною організацією “Комітет порятунку України” банкіра А. Доброго. Висвітлюються причини та наслідки викрадення, його вплив на розвиток політичної ситуації в УНР, а також мотиви та участь в акції вищих урядовців Української Народної Республіки.

Ключові слова: Добрий, УНР, Центральна Рада, німецька окупація.

Наприкінці квітня 1918 р. у Києві відбулася подія, яка стала на той час своєрідним короточасним, але гучним, трилером столичного політичного життя й набула широкого не лише внутрішньоукраїнського, а й міждержавного розголосу своїм авантюристичним характером та катастрофічними наслідками для уряду Центральної Ради й Української Народної Республіки. Йдеться про так звану справу викрадення банкіра А. Доброго до того нікому невідомою організацією “Комітет порятунку України”, створеною, як згодом виявилось, вищими урядовими колами УНР. Саме інцидент з А. Добрим прислужився для німецької окупаційної влади формальним приводом до блискавичної реалізації заздалегідь запланованих намірів щодо зміни фактичного статусу своїх військ в Україні, повалення соціалістичного уряду Центральної Ради й, в кінцевому акті, ліквідації Української Народної Республіки.

Звісно ж, викрадення А. Доброго стало лише зачіпкою (певен, що знайшлися б й інші) до радикальних дій щодо втручання у внутрішні справи України та примусу до кардинальної зміни політичного й соціально-економічного вектору розвитку української державності. Справжньою ж причиною були неможливість налагодити плідну співпрацю з урядом УНР, проблеми з організацією постачання продовольства до Центральних держав, які неспроможна була розв'язати тогочасна українська влада, її соціально-економічна політика, активне обговорення в Центральній Раді перспектив перегляду умов перебування німецьких та австро-угорських військ в Україні й навіть агітація щодо підготовки народних повстань проти союзників-окупантів тощо [3].

На цьому ґрунті німецьке та австро-угорське командування, що